

Mellansvenska barockpredikstolar.

I.

Hur medeltidens svenska predikstol sett ut veta vi knappast. Ett enda exempel är bevarat från Högby kyrka i Östergötland. Den består av en låg femkantig korg utan ljudtak. Nedre delen är defekt, och vi kunna därför icke få något begrepp om hur den varit placerad. Just placeringen skulle här ha varit av betydelse att få fastställd, ty härom saknas alla uppgifter. Troligen brukade de få predikstolar, som funnos vid medeltidens slut, ha sin plats mellan bänkkvarterets avslutning och korskrancket. Enligt biskop Palladius i Danmark stod den på södra sidan, och antagligen höjde den sig på ett lågt podium.

Först under protestantismens andra århundrade börjar predikstolen bli föremål för konstnärligt intresse. Det är naturligtvis ingen händelse, att kyrkomöblerna under denna tid omhuldas av konstnärerna. Den kyrkliga livaktigheten återspeglas troget i den kyrkliga konsten. Predikstolen börjar utsmyckas. Dess bildverk får något av en predikan över sig, ja man kan nästan säga, att man i synlig måtto skapar en värld av Gudsord kring predikanten. Fast fotad står predikstolen på Moses, sinnebildande att evangeliets grund är lagen. Över trappdörren står ibland Kristus, vilket hänvisar på Joh. 10: 9. På korgens yttersidor stå heliga män, evangeliets budbärare.

På mångfaldigt sätt varieras dessa huvudtema, som på ett enkelt och åskådligt sätt symboliserade predikstolens funktion i gudstjänsten. Med tillräcklig homiletisk kunskap skulle man kanske t. o. m. kunna se, hur skiftningarna i stormaktstidens predikokonst återspeglas i predikstolskonsten, därvid naturligtvis fallande tillbaka också på allmänt kulturella och litterära förhållanden. Man kan t. ex. se skillnaden å ena sidan på de predikstolar, som härstamma från biskop Rudbeckius stift: med stela, allvarliga och kärva apostlafigurer, måna om sin värdighet och fyllda av helig nitälskan och å andra sidan predikstolar av en något yngre typ med figurer uttryckande en viss hovmässig elegans och nästan mondän livlighet. Man kommer inför de förra att tänka på reformatorernas enkla uppbyggelser, inför de senare »de vida sökte ratiocinationer eller vridne sententier med saftlös ordprål», för att tala med biskop Gezelius i Åbo.

II.

Det svenska beståndet av predikstolar från 1600-talet är synnerligen rikt. Tidigare har endast det skånska materialet varit behandlat (av Gregor Paulsson i Skånes dekorativa konst 1915), i någon mån det östgötiska (av Erik Lundberg 1922) och det norrländska (av Hasselberg 1933). Ett motstycke till C. A. Jensens Danmarks snedkare og billedsnidere i tiden 1536—1660 (1911) saknas tyvärr ännu, och mycket återstår att förbereda innan ett sådant verk för Sveriges vidkommande kan skåda dagens ljus. En god början utgör emellertid en nyligen ventilerad dok-

torsavhandling av Hans Rabén, *Träskulptur och snickarkonst i Upp-
sverige under renässans och barock.*

Rabén inskränker sitt studiematerial geografiskt till Mälardalen och till tiden från reformationen och fram till den franska barockens intåg med Precht. Han rör sig nästan uteslutande med predikstolar och i någon mån med altartavlor, bänkinredningar och epitafier. På den vetenskapliga sidan av hans framställning skola vi alls icke ingå — det ligger helt utom ramen för denna korta skildring att framhålla vissa attributioners tvivelaktighet o. d. I stället skola vi dröja vid vissa drag i utvecklingen och några mästartamn.

Utvecklingen begynner med en predikstol från Grödinge på Södertörn från 1599. Den saknar kolonner i hörnen och har troligen stått direkt på golvet. Figurscenerna i mittfyllningarna framställa: skapelsen, Marias bebådelse, Kristi korsfästelse och uppståndelse. Dessa bilder voro värda ett studium; framställningssättet är naift men åskådligt och saknar direkta motsvarigheter i Norden. Denna predikstol jämte den likartade i Ösmo kyrka (av Caspar snickare) representerar den första stilfasen, som förf. kallar nordisk ungrenässans.

En annan grupp från det begynnande 1600-talet härstammar mer eller mindre från Karl IX:s slottssnickare. Som exempel kunna anföras predikstolarna i Kumla och Ekeby (Närke), Svinnegarn (Uppl.), Åker (Söderm.). Den arkitektoniska uppbyggnaden är strängare genomförd, och stilimpulserna kunna ledas tillbaka till den av fransk hugenottstil präglade s. k. Weserrenässansen i västra Tyskland. Apostlafigurerna i bågfälten ha en viss humanistisk karaktär.

En av de mest fängslande stilgrupperna kan betecknas lybecksk intarsiastil och utmärkes av en dekor, som ofta är utförd i inlagt träarbete. Skranket till dopkapellet i Västerås domkyrka och predikstolen i Tyresö äro de vackraste alstren av en verkstad, som huvudsakligen arbetat i Axel Oxenstiernas tjänst på Tidö. Även figurscener i intarsia förekomma t. ex. å predikstolarna i Dalarö och Österhaninge (Söderm.).

III.

De nu skildrade utvecklingsepokerna äro olika europeiska stilars avspegling i Sverige under 1600-talets förra hälft. Men redan efter århundradets första fjärdedel utvecklas en säregen och nationellt betonad snickarkonst. Den härstammar från bergslagsbygderna i Johannes Rudbeckius stift. Det ligger kanske nära till hands att förmoda att denne kraftige prelat skulle ha övat inflytande på bygdesnickarnas konst. Detta är möjligt, men kan icke helt dokumentariskt bevisas.

Utgångspunkten för denna stil är Lars Strångessons predikstolar i Västermo (Söderm.), Rinkaby, Glanshammar och Lillkyrka (Närke). Dessa arbeten äro tämligen rikt utstyrda, men skulpturerna äro desto mera stillsamma. Man tycker sig i apostlarnas lugna hållning med handen på bibeln se en enträgen maning att anamma ordet, som förkunnas på predikstolen. De ha en protestantisk enkel värdighet över sig. Besläktade arbeten äro predikstolarna i Floda och Forssa (Söderm.), Dalby

(Uppl.) m. fl. Från Västeråssnickarnas verkstad ha sedan en mängd bergslagssnickare hämtat impulser för sina arbeten i Västmanlands och Dalarnas landskyrkor. Här övergår typen att bli rent bondsk delvis med en ornamentik av mycket ålderdomligt kynne. På många av dem förbindas korg och ljudtak medelst en panel, försedd med Luthers och Melanchtons porträtt. Deras närvaro borgar för att evangelium rent och klart predikas. Under ett par mansåldrar tillverkas här predikstolar av tämligen enahanda typ. I denna sega konservatism och enhetlighet vill man gärna se ett utslag av biskop Rudbeckius' bestämda åsikter om kyrkans prydnad. Att han icke gynnade den mera ståndmässiga konst, som blomstrade kring Axel Oxenstiernas Tidö, märkes tydligt i denna rikedom av allmogearbeten, som tydligt intresserade honom mera.

IV.

De stilfaser, som efter mitten av 1600-talet tydligast kunna avläsas i predikstolsbeståndet i Mellansverige, äro först en holländsk och sedan en Schleswig-Holsteinsk riktning. Den förra är i jämförelse med den provinsiellt betonade bergslagskonsten mera konstnärligt möbelmässig med arkitektonisk uppbyggnad med fina profiler i ramverk och friser. Även skulpturen är betydligt mera högtstående och tål oftast en närmare granskning.

Många framstående mästare kunna hänföras till denna grupp, så t. ex. Heinrich Wilhelm, som antagligen gjort predikstolen i Jäders kyrka.

Från Schleswig-Holstein komma många snickare efter mitten av århundradet. Här äro vi inne på något mera säker mark då det gäller konstnärsnamn. Hans Hebel är upphovsman till de äldsta predikstolarna i denna riktning, bl. a. Västeråker och Lillkyrka (Uppl.). Många av hans arbeten göra ett rätt brokigt intryck och överflöda ibland på muskulösa och livfulla skulpturer (t. ex. Veckholm, Uppl.) i en ren barockstil fastän med gotisk tendens. Brodern, som hette Markus, har gjort många vackra snidade altartavlor (t. ex. Tyska kyrkan i Stockholm) och träspisar på Skokloster, men också predikstolar med eleganta figurer i italiensk anda.

Hans Behm härstammade kanske från samma trakt som Hebel, ehuru jag trots mig återfinna honom först i Västervik.¹ Framställningen av hans produktion är icke alldeles acceptabel i Rabéns avhandling, varför jag förbigår honom. En annan tysk mästare hette Ewerdt Friis. Han har bl. a. gjort predikstol m. m. i Gävle stadskyrka och Kristine kyrka i Falun. Figurskulpturerna — både reliefer och statyer — äro dekorativt värdefulla.

Slutligen får denna tyska »broskverksstil», som den kan kallas, också sin avläggare i landsorten. Långlivad blir den icke, ty den franska hovbarocken tog snart död på den. Ett exempel utgör Flens kyrkas predikstol av Johan Gabrielsson. Ett slutstadium parallellt med denna bondbarock betecknas av några verk, som visa vägen mot högbarocken, den

¹ År 1646 beställdes predikstol av Kuddby kyrka (Österg.) av »Ehrlig och Konstrijk Mr Hans Behm i Vestervik» för 100 dlr silvermynt enligt kyrkboken.

fransk-italienska stil, som Nik. Tessin införde. Från Läckö emanerar några predikstolar (Ödeby och Almby i Närke samt Ripsa i Söderm.), som uppenbara en ny ornamentik, som dessutom får större plats till förfång för figurerna, som bibehålla sin gamla nordiska barockprägel med tycke av Rubens svungfulla, flytande stil. En annan infallspart för den nya barocken var Drottningholm, där många utländska mästare voro anställda.

Hans Rabéns bok presenterar, som kanske framgår redan av denna lilla översikt, ett överflödande rikt material. Det är en imponerande konstproduktion denna mellansvenska predikstolskultur. Förlaget, Bröderna Lagerström, Stockholm, har också gjort sitt yttersta för att låta avhandlingens framträda i en så förnämlig dager som möjligt.

Bengt Cnattingius.

Ostpreussens största orgelverk.

En av den protestantiska kyrkomusikens äldsta och mest framgångsrika beskyddare i Ostpreussen är Neurossgärterkyrkan i Königsberg. År 1673 erhöll den, enligt handlingarna, sin första orgel. Några år senare utökades detta orgelverk med ett självständigt ryggpositiv som spelades på en andra manual. Denna orgel bibehöll sig till år 1707. En större reparation förlängde dess livslängd till 1734. Detta år uppdrogs åt orgelbyggaren Casparini i Königsberg att bygga ett helt nytt orgelverk.

Casparini var svärson till den kände orgelbyggaren Johann Josua Mosengel i Königsberg och barnbarn till den i hela Tyskland som »grösster Meister seiner Zeit in der Orgelbaukunst» berömde Eugen Casparini från Schlesien. Casparinis dispositionsförslag utgör ett »mönsterexempel» för orgelbyggerikonsten under senbarocken.

<i>Huvudverk:</i>	<i>Ryggpositiv:</i>	<i>Pedal:</i>
Prinzipal 8'	Prinzipal 4'	Prinzipal 8'
Bordun 16'	Flöt 8'	Prinzipal 16'
Quint 3'	Quintadena 8'	Subbass 16'
Terz 1 3/5'	Oktava 2'	Flöt 8'
Gedackt 8'	Sesquialtera 1 3/5'	Oktava 4'
Rohrflöt 4'	Sedecima 1'	Quinta 6'
Oktava 4'	Spielflöt 4'	Superoktava 2'
Superoktav 2'	Quint 3'	Bauerflöte 1'
Jula 8'	Mixtur 3 fach	Posaune 16'
Mixtur 4 fach	Dulcian 16'	Trommete 8'
Cymbel 3 fach		
Trommete 8'		

Casparinis verk bibehöll sig i tre generationer. År 1904 var emellertid en ombyggnad nödvändig. I överensstämmelse med växlingarna inom århundradenas klangideal uppstod ett orgelverk som blott föga liknade Casparinis. Att detta ej kunde fylla sin egentliga uppgift — att vara ett gudstjänstinstrument — förstår man bäst då man framdrager de vanliga dispositionerna från denna tid för jämförelse. Kriget och den